

PRZEMYSŁAW WECHTA

PRZEDSIĘBIORCA W TEORII JOSEPHA A. SCHUMPETERA

1. WSTĘP

Joseph A. Schumpeter "przyznawał się do trzech pasji swojego życia: aby być pierwszym w Wiedniu kochankiem, pierwszym w Europie znawcą koni i pierwszym w świecie ekonomistą". Tak opisuje Schumpetera inny wybitny uczony Paul Samuelson, w swoich wspomnieniach, których fragment zamieszczony jest w przedmowie do polskiego wydania klasycznego dzieła Schumpetera *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*. To, jak i inne dzieła potwierdzają twórczy charakter ostatniej z wymienionych pasji Schumpetera.

W Polsce książka ta ukazała się dopiero w 1995 roku, ponad 50 lat od wydania oryginału. Powodem tego była jej niezgodność z ideologicznym kanonem panującym w powojennej Polsce. Nie należy jednak traktować dzieła *Kapitalizm, socjalizm, demokracja* jako zaległej lektury. Polskie wydanie koresponduje bowiem ze wznowieniami tej i innych książek Schumpetera na świecie, co świadczy o tym, iż jego teoria wzbudza ponownie wielkie zainteresowanie. Według Ralfa Dahrendorfa (1993: 7) ostatnia ćwierć dwudziestego stulecia to czas Schumpetera, w którym ton publicznej dyskusji nadają ci, którzy troszczą się o innowacyjność, wielkie nadzieje wiąże się z nowymi technologiami, z przedsiębiorcami.

Obecna w dziełach Schumpetera analiza przedsiębiorczości w społeczeństwie kapitalistycznym, szczególnie znacząca może być dla społeczeństw przechodzących od dominacji formalno-państwowej własności do własności prywatnej. Artykuł ten stanowi próbę rekonstrukcji dokonanego przez Schumpetera rozstrzygnięcia istotnych dla kapitalizmu zagadnień: Na czym polega funkcja przedsiębiorcy w gospodarce kapitalistycznej? Czy i jakie pozycje klasowe może zajmować przedsiębiorca? Co różni przedsiębiorcę od kapitalisty? Czy przedsiębiorcy stanowią odrębną klasę społeczną?

2. MIEJSCE PRZEDSIĘBIORCY W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ

Zdaniem Schumpetera (1995: 16 - 19) ekonomiści długo dojrzewali do uznania tego, że klasy społeczne realnie istnieją. Klasyfikując podmioty, których wzajemne oddziaływanie wytwarzało interesujące ich procesy, jako rezultat uzyskiwali zbiory jednostek wykazujących jakąś wspólną cechę. Schumpeter uważa, że klasy społeczne nie są tworamami klasyfikującego

obserwatora, lecz istnieją niezależnie od tego, czy ktoś je obserwuje, czy nie. Konsekwencją uznania realnego istnienia klas społecznych jest dla Schumpetera odejście od schematu społeczeństwa jako bezkształtnego zbioru osobników czy rodzin. Marksowską teorię klas społecznych, mimo licznych zastrzeżeń, uznaje on za ważny wkład do teorii społecznej.

Schumpeter wyróżnia w teorii Marksa dwie i tylko dwie klasy: właścicieli tj. kapitalistów i niewłaścicieli, którzy zmuszeni są do sprzedaży swojej pracy tj. klasę robotniczą czyli proletariat. Podstawową cechą klas społecznych stanowi posiadanie własności lub wyzucie z posiadania własności środków produkcji takich jak budynki fabryczne, maszyny, surowce, dobra konsumpcyjne służące utrzymaniu robotnika. Rolnicy i rzemieślnicy, którzy zatrudniają najemną siłę roboczą, ale jednocześnie sami pracują, urzędnicy, przedstawiciele wolnych zawodów są zdaniem Schumpetera traktowani w teorii Marksa jako anomalie, które w toku rozwoju kapitalizmu będą zanikać. Dwie podstawowe klasy dzieli zasadniczy antagonizm wynikający z prywatnej własności środków produkcji. Walka klasowa wpływa z samej istoty stosunków między klasą kapitalistów i proletariatem.

Schumpeter (1995: 22, 39) uważa, że "czynienie z własności wyróżnika pozycji społecznej jest tak samo rozsądne jak definiowanie żołnierza jako kogoś, kto akurat nosi broń". Pozycje klasowe są częściej przyczyną niż skutkiem pozycji ekonomicznych, chociaż w większości wypadków pozycje klasowe znajdują odzwierciedlenie w bardziej lub mniej odpowiednich pozycjach ekonomicznych. Oznacza to, według Schumpetera, że sukces w działalności gospodarczej nie wszędzie jest jedyną drogą do społecznych zaszczytów i tylko tam, gdzie tak właśnie się układa, własność środków produkcji może określać przyczynowo pozycję w strukturze społecznej (dzieje się tak w przypadku przedsiębiorców). Zdaniem Schumpetera Marks pojmuje klasy wyłącznie czysto ekonomiczne, co powoduje, że w teorii Marksa założony jest absolutnie szczelny podział na ludzi, którzy wraz ze swoim potomstwem mają być raz na zawsze kapitalistami oraz tych, którzy wraz ze swoim potomstwem mają być raz na zawsze proletariuszami. Podział ten jest według Schumpetera skrajnie nierealistyczny i pomija zasadniczą sprawę w przedmiocie klas społecznych - "nieustający awans poszczególnych rodzin do wyższych warstw i równie częsty spadek do warstw niższych". Autorowi chodzi tutaj zarówno o zmiany w obrębie jednej klasy społecznej, jak i o przechodzenie do innych klas społecznych (problem ten omawia szerzej w swoim eseju *Social Classes*). Marks zdaniem Schumpetera nie odróżniał przedsiębiorcy od kapitalisty. Dlatego też charakteryzując miejsce przedsiębiorcy w strukturze społecznej czyni Schumpeter wyraźne rozróżnienie pomiędzy pozycją klasową a pozycją ekonomiczną.

Znaczenie przedsiębiorcy w społeczeństwie kapitalistycznym

Funkcja przedsiębiorcy, jak uważa Schumpeter (1960: 105; 1995: 162, 170) ma doniosłe znaczenie dla gospodarki i społeczeństwa kapitalistycznego. Przedsiębiorca jest typem indywidualnego przywódcy ekonomicznego,

którego cechuje siła woli, osobista odpowiedzialność za sukces. Ekonomiczne przywództwo (*leadership*) przedsiębiorcy, spełnianie przez niego specyficznej funkcji w kapitalizmie wyraża się poprzez podejmowanie innowacyjnych działań gospodarczych. Ekonomiczna funkcja przedsiębiorcy polega na "reformowaniu lub rewolucjonizowaniu wzorca produkcji poprzez wykorzystywanie nowych pomysłów czy - ogólnie mówiąc - nie rozpoznanej dotąd technicznej możliwości produkcji nowego towaru lub wytwarzania znanego towaru za pomocą nowych metod, poprzez udostępnienie nowych źródeł podaży surowców lub nowych rynków zbytu dla wytwarzanej produkcji poprzez zmiany organizacyjne w przemyśle itd." Przedsiębiorcy wprowadzają nowe kombinacje. Może to być rozpoczęcie wytwarzania nowego, nieznanego do tej pory artykułu, zastosowanie nowej techniki produkcji, odkrycie nowego rynku zbytu, nowego źródła podaży surowców, nowej gospodarczej organizacji produkcji. To co określa Schumpeter jako rozwój gospodarki kapitalistycznej możliwe jest i polega właśnie na przeprowadzaniu nowych kombinacji przez przedsiębiorców.

Cechą charakterystyczną przedsiębiorczości jako funkcji społecznej jest działanie przedsiębiorców poza obszarem wyznaczonym przez tradycję i doświadczenie, przełamywanie oporu stawianego przez społeczeństwo przy wprowadzaniu nowych pomysłów w życie. Opór taki może przybrać najrozmaitsze formy, od prostej odmowy sfinansowania lub nabycia nowej rzeczy aż do fizycznego ataku na człowieka, który podejmuje wytwarzanie takiej rzeczy. Zdaniem Schumpetera funkcja przedsiębiorcy nie sprowadza się do dokonywania jakichkolwiek odkryć czy wynalazków ani też do tworzenia warunków, które wykorzystuje przedsiębiorstwo, polega natomiast na wprowadzaniu tych pomysłów w życie.

Funkcja przedsiębiorcy a pozycja ekonomiczna kapitalisty

Istotne dla teorii Schumpetera jest dokonane przez niego rozwiązanie problemu dochodzenia do kapitalistycznej pozycji ekonomicznej. Według Schumpetera (1995: 19) Marks odrzuca pogląd, że niektórzy ludzie zostają kapitalistami, co wyraźnie różni ich od innych, dzięki swej wyższej inteligencji wkładanej w pracę i w oszczędzanie. Autor dzieła *Kapitalizm, socjalizm, demokracja* ważny czynnik sprzyjający odniesieniu ekonomicznego sukcesu dostrzega w ponadprzeciętnej inteligencji i energii. Oszczędzanie jest dla niego ważnym elementem w początkowych fazach rozwoju kapitalizmu i każdej jednostkowej kariery przemysłowej. Zdaniem Schumpetera środki potrzebne do uruchomienia przedsiębiorstwa na ogół biorą się z wypożyczonych funduszy, zaoszczędzonych przez innych, które istnieją w rozproszonych, licznych, a niewielkich zasobach albo z wkładów kreowanych przez banki z myślą o ich wykorzystaniu przez potencjalnych przedsiębiorców. Przeprowadzane przez przedsiębiorcę nowe kombinacje produkcyjne nie polegają na wcześniejszym nagromadzeniu dóbr, bo te może on kupić od innych. Nie stwarza on także żadnych pierwotnych środków produkcji, lecz wykorzystuje istniejące środki produkcji w sposób odmienny, bardziej

odpowiedni i korzystny. Nie posiada on siły nabywczej za pomocą której dokonuje zakupu, gdyż pożyczka ją od innych lub jeśli uwzględnić dorobek z poprzednich okresów od samego siebie, wówczas występuje wobec siebie jako kapitalista. W dziele *Teoria rozwoju gospodarczego* Schumpeter (1960: 109, 211) określa taki sposób funkcjonowania przedsiębiorcy jako nie związany z "przywilejem posiadania własności *per se*, lecz jedynie przywilejem posiadania własności, którą można dysponować tj. takiej, którą można zastosować albo bezpośrednio celem zrealizowania nowej kombinacji albo też wymienić ją na niezbędne dobra i usługi".

Schumpeter twierdzi, że do podjęcia funkcji przedsiębiorcy nie jest konieczne zajmowanie kapitalistycznej pozycji ekonomicznej, posiadanie odpowiednich środków produkcji. Problem akumulacji (gromadzenia) środków produkcji potrzebnych do procesów produkcji przez przedsiębiorcę uważa Schumpeter (1960: 112, 219) za problem pozorny, neguje jego istnienie. Spełniając swoją funkcję przedsiębiorca może korzystać z wypożyczonych funduszy, kredytów bankowych lub pożyczać od samego siebie. Ten ostatni przypadek wyraźnie rozgranicza pozycję ekonomiczną kapitalistycznego właściciela od funkcji przedsiębiorcy. Można spełniać funkcję przedsiębiorcy również będąc kapitalistą.

Przedsiębiorca a struktura klasowa

Zasadnicze znaczenie w społeczeństwie kapitalistycznym ma dla Schumpetera (1995: 254) burżuazja jako klasa społeczna. Przedsiębiorcy nie są typową częścią klasy burżuazji, lecz mogą wejść do niej wraz z rodzinami i krewnymi, jeżeli odniosą powodzenie w interesach. Równocześnie jednak mogą wypaść z klasy burżuazji, jeżeli utracą kontakt z "biznesem", nie odniosą ekonomicznego sukcesu. Jest to proces z reguły długotrwały i trwa dłużej niż jedno pokolenie. Przedsiębiorcy jednak zdaniem Schumpetera nie stanowią klasy społecznej. Wykonywanie funkcji przedsiębiorcy "prowadzi szczęśliwego przedsiębiorcę oraz jego rodzinę do określonej pozycji klasowej. (...) Dziedziczenie pieniężnych rezultatów i cech osobistych może utrzymywać tę pozycję dłużej niż przez okres życia jednego pokolenia i może ułatwić potomkom dalsze działanie w charakterze przedsiębiorcy, ale sama funkcja przedsiębiorcy nie może być dziedziczona" (1960: 125). Dlatego Schumpeter (1995: 165) konsekwentnie oddziela wchodzących dzięki sukcesowi ekonomicznemu w skład klasy burżuazji przedsiębiorców od przemysłowców, kupców, finansistów, bankierów, "którzy są gdzieś po drodze pomiędzy przedsiębiorczością jako podejmowaniem ryzyka i zwykłą bieżącą administracją sprawowaną na odziedziczonym obszarze". Ich pozycja w klasie burżuazji oparta jest w dużej mierze na dziedziczeniu, co wpływa na stabilność ich pozycji ekonomicznej, którą umacniać mogą również poprzez podejmowanie funkcji przedsiębiorcy.

Schumpeter wskazuje, że w gospodarce kapitalistycznej zysk, który powstaje, dzięki nowym kombinacjom i innowacjom wprowadzanym przez danego przedsiębiorcę, stopniowo zmniejsza się aż do całkowitego zaniku,

głównie na skutek naśladowczych działań konkurencji. Być przedsiębiorcą nie jest jeszcze tożsame z zajmowaniem trwałej pozycji w klasie burżuazji, jak utrzymuje Schumpeter (1995: 90), kiedy stwierdza, że "spektakularne nagrody, znacznie wyższe niżby tego wymagała potrzeba szczególnego wysiłku, przypadają w udziale garstce zwycięzców, napędzając znacznie skuteczniej, niż byłby tego w stanie dokonać podział bardziej równy i sprawiedliwy, działalność tej ogromnej większości przedsiębiorców, którzy otrzymują jako wynagrodzenie za swoje wysiłki bardzo skromne środki".

Przedsiębiorcy są zatem stosunkowo ruchliwą częścią społeczeństwa kapitalistycznego, odniesiony sukces, zysk ekonomiczny, zdobycie określonej pozycji ekonomicznej wprowadza ich do klasy burżuazji, ale brak sukcesów powoduje, że przestają być członkami tej klasy. Według Schumpetera istnieje ścisły związek pomiędzy przedsiębiorcami a pozostałymi członkami klasy burżuazji. Burżuazja bowiem "zależy od przedsiębiorcy i jako klasa żyje i umiera wraz z nim". Korzystanie przez przedsiębiorcę z siły nabywczej pochodzącej z wypożyczonych funduszy, kredytów bankowych czy wreszcie pożyczanie od samego siebie jako kapitalisty stanowi ekonomiczną podstawę dla istnienia całej burżuazji, zwłaszcza finansistów i bankierów, którzy właśnie z tego czerpią zyski czy też procenty.

Przedsiębiorca a nowoczesna własność

Schumpeter (1995: 172 - 175) wyraźnie przeciwstawia bezpośredni związek łączący ekonomicznie, fizycznie i psychicznie przedsiębiorcę ze swoim przedsiębiorstwem związkom występującym w nowoczesnej korporacji akcyjnej. W przypadku korporacji akcyjnej taki bezpośredni, jedyny właściciel nie istnieje. Własność w takim przypadku staje się zdematerializowana, ściany fabryki i maszyny zamontowane w jej obrębie zastępowane są zwykłym pakietem akcji. Taka "zaoczna" własność nie wywiera wrażenia i nie wymaga moralnej dyscypliny, swoistego troszczenia się o nią, inaczej niż ma to miejsce w przypadku przedsiębiorców, związanych ściśle z materialnymi, widocznymi przedmiotami swoich działań gospodarczych. W korporacjach akcyjnych, jak uważa Schumpeter, najemni dyrektorzy, kierownicy i ich zastępcy czy kierownicy niższego szczebla przyjmują postawy właściwe pracownikom najemnym i rzadko utożsamiają się z interesami akcjonariuszy. Dla większości z drobnych akcjonariuszy akcje są mało ważnym źródłem dochodu. Często też sądzą, że się ich źle traktuje i niemalże regularnie popadają w postawę wroga swoim korporacjom. Wielkich akcjonariuszy "dzieli jeden stopień od funkcji i postaw właściciela", poprzez zastąpienie pakietem akcji materialnej substancji własności.

Schumpeter nie kryje swoich sympatii do tradycyjnych w stosunku do nowoczesnych form własności, polegających na istnieniu osoby bezpośredniego, jedynego właściciela, na istnieniu widocznej, dotykanej, materialnej substancji własności. Taki właśnie związek łączy przedsiębiorcę, ekonomicznego przywódcę ze swoim dziełem.

Spółeczeństwo kapitalistyczne w teorii Schumpetera

Dotychczasowe ustalenia skłaniają do traktowania przedsiębiorczości jako specyficznej funkcji istniejącej w kapitalistycznym sposobie produkcji. Funkcję przedsiębiorcy może pełnić zarówno kapitalista wchodzący w skład klasy burżuazji, ale także może być ona sposobem na wejście do klasy burżuazji. Dzieje się tak w przypadku odniesienia sukcesu ekonomicznego przez przedsiębiorcę. Z drugiej strony brak powodzenia w interesach spowodować może wypadnięcie przedsiębiorcy spośród członków klasy burżuazji. Stąd też omawiana przez Schumpetera różnica między pozycjami zajmowanymi przez przedsiębiorców wewnątrz tej klasy a pozycjami jej pozostałych członków. Funkcja przedsiębiorcy nie jest zatem bezpośrednio związana z określoną klasą społeczną, aczkolwiek jest niezbędna dla istnienia klas społecznych, w szczególności klasy burżuazji. Ponadto w teorii Schumpetera istnienie całego systemu kapitalistycznego uzależnione jest od przedsiębiorcy. W dziele *Kapitalizm, socjalizm, demokracja* jego autor zwraca uwagę na możliwą tendencję rozkładu kapitalizmu. Za doniosłą tego przyczynę uznaje Schumpeter (1995: 164 - 166) właśnie zanikanie wypełniania funkcji przedsiębiorcy w rozwiniętym społeczeństwie kapitalistycznym. Oznaki takiego zaniku dostrzega autor już w czasach sobie współczesnych. Właściwa przedsiębiorcom innowacyjność zostaje sprowadzona do rutyny, ponieważ łatwiej jest, niż to było w przeszłości, robić rzeczy wybiegające poza utarte koleje. Osobowość i siła woli przedsiębiorcy odgrywają coraz mniejszą rolę w społeczeństwie, które przywykło do zmian gospodarczych i nie stawia już tym zmianom oporu. Schumpeter (1995: 82) jako przykład takich zmian wskazuje na nieustanny strumień nowych dóbr konsumpcyjnych i produkcyjnych, zwiększającą się dostępność do artykułów masowej konsumpcji. W ten sposób zaniknie społeczna funkcja przedsiębiorcy jako innowatora wykraczającego poza rutynowe zadania. Zarządzanie przemysłem i handlem stanie się sprawą bieżącej administracji, a osoby trudniące się tym nabiorą cech biurokratów. Postęp gospodarczy stanie się coraz bardziej bezosobowy i zautomatyzowany. Biuro i praca zespołowa zastąpią działania indywidualne przedsiębiorcy. Przedsiębiorca jako indywidualny przywódca, działający poprzez osobistą siłę i osobistą odpowiedzialność za sukces, zostanie zastąpiony przez zespół odpowiednio wyszkolonych specjalistów, którzy dają produkt, jakiego się od nich wymaga i zapewniają jego funkcjonowanie w możliwy do przewidzenia sposób. Społecznej funkcji przedsiębiorcy zdaniem Schumpetera zagraża utrata znaczenia, ponieważ ustaną potrzeby społeczne przez tę funkcję zaspokajane lub potrzeby te zaspokajane będą innymi, bardziej bezosobowymi metodami.

Na skutek powstania doskonale zbiurokratyzowanych jednostek przemysłowych zaniknie ekonomiczna funkcja przedsiębiorcy polegająca na przeprowadzaniu innowacyjnych działań, które w warunkach gospodarki kapitalistycznej pozwalają osiągnąć zysk, choć na krótko wyprzedzić konkurencję. W ten sposób ekonomiczna podstawa egzystencji burżuazji przemysłowej, której członkowie przestaną podejmować funkcję przedsiębiorcy,

zostanie w końcu zredukowana do pobierania płac, jakie są wypłacane wykonawcom bieżącej pracy administracyjnej.

Nastąpi także stopniowy zanik tej części burżuazji, której byt najbardziej zależy od działań przedsiębiorców. Burżuazja finansowa nie będzie mogła pożyczać przedsiębiorcom tego, co stanowi siłę nabywczą. Utraci ona wówczas podstawę utrzymania swojej pozycji ekonomicznej, w postaci procentów. Schumpeter (1962: 74; 1995: 91) określa kapitalistyczny układ jako instytucję prywatnej przedsiębiorczości (*enterprise*). Funkcja przedsiębiorcy niezbędna była dla powstania i rozwoju kapitalizmu. Jej zanik zaś w teorii Schumpetera jawi się jako doniosła przyczyna rozkładu kapitalizmu.

W świetle przedstawionej analizy miejsca i funkcji przedsiębiorcy w strukturze społecznej w ujęciu Schumpetera można dostrzec związek jego koncepcji z teorią Maxa Webera.

Interpretacja teorii klas M. Webera, dokonana przez S. Kozyra-Kowalskiego (1979: 25 - 35, 41) pozwala uznać, że autor *Wirtschaft und Gesellschaft* wyraźnie odróżnia posiadanie od działalności przedsiębiorczej, posiadacza od przedsiębiorcy. Posiadacz jest bowiem takim właścicielem rzeczowych środków produkcji lub pieniędzy, który uzyskuje dzięki nim określone dobra lub świadczenia bez osobistego udziału w procesie pracy, bez wykonywania jakiegokolwiek pracy wykonawczej lub kierowniczej. Dochody pochodzące z posiadania to wszelkiego rodzaju renty: renta posiadaczy ludzi, renta ziemiska, renta górnicza, renta posiadacza domów, posiadacza patentów, renta o charakterze procentu pochodzącego z wypożyczanych pieniędzy oraz renta związana z posiadaniem papierów wartościowych i akcji przedsiębiorstw. Typowymi przedstawicielami pozytywnie uprzywilejowanych klas posiadania w teorii klas Webera są zatem rentierzy, a także posiadacze określonych dóbr w naturze (wielkich stad bydła, dużej ilości zboża) oraz posiadacze pieniędzy, którzy dzięki temu stają się wierzycielami. Właściwością działań przedsiębiorcy jest natomiast podejmowanie czynności zarobkowej, czynne uczestniczenie w procesach gospodarczych przebiegających na rynku dóbr i świadczeń. Czynność zarobkowa przedsiębiorcy ma charakter rynkowego zakładu zarobkowego, polega na stałym uzyskiwaniu pieniędzy poprzez rynkową produkcję i sprzedaż poszukiwanych na rynku dóbr lub świadczeń. Kapitalistyczni przedsiębiorcy przemysłowi, rolni, finansowi, kupcy, armatorzy w teorii klas Webera są członkami pozytywnie uprzywilejowanych klas zarobkowych. W gospodarce kapitalistycznej, zwanej przez Webera gospodarką zarobkową czynny zarobkowo jest właśnie przedsiębiorca, a oprócz niego robotnik lub urzędnik, nie wykonuje natomiast żadnej czynności zarobkowej rentier. Zarobki robotników i urzędników nazywa płacami, zarobki przedsiębiorców zaś zyskami. Kapitałem określa Weber (1995: 73 - 75) "taką sumę środków zarobkowych pozostających do dyspozycji na cele przedsięwzięcia, która ze względu na potrzeby bilansu została wyrażona w pieniądzu i ustalona przy dokonywaniu rachunku kapitałowego". Wskazuje to na związek tak pojętego kapitału z przedsiębiorcą podejmującym czynność zarobkową, aktywnym uczestnikiem kapitalistycznego aktu gospodarczego, który określa Weber jako "taki akt, który opiera się na oczekiwaniu zysku przez wykorzystanie szansy

wymiany, a więc na (formalnie) pokojowych szansach zarobkowych". Dlatego niektórzy interpretatorzy wskazują, że punktem wyjścia dla Webera przy analizie społeczeństwa kapitalistycznego jest właśnie kapitalistyczny przedsiębiorca i jego kapitał. Webera zaś określają jako rzecznika kapitalizmu dynamicznego, a nie rentierskiego, sprzecznego z pierwotnym i prawdziwym duchem kapitalizmu (Orzechowski, 1984: 27, 46). Weber wskazuje na znaczenie przedsiębiorcy w gospodarce kapitalistycznej, podejmowanych przez niego racjonalnych działań tzn. zorientowanych na rachunek kapitałowy. Przedsiębiorca posiada kapitał czyli środki zarobkowe pozostające do jego dyspozycji na cele przedsięwzięcia. Szansa zarobkowa, potencjalny zysk przedsiębiorcy zależą od jego poczynań, ciągłego, czynnego działania, aktywnego uczestnictwa w kapitalistycznym akcie gospodarczym. Weber odróżnia przedsiębiorcę od posiadacza. Wśród klas społecznych w społeczeństwie burżuazyjnym wyróżnia społeczną klasę "posiadaczy i uprzywilejowanych przez wykształcenie", którzy zajmują "ogół tych położeń klasowych, między którymi wymiana osobnicza, w następnym pokoleniowym łańcuchu jest możliwa i w typowy sposób zwykła odbywać się". Schumpeter zaś odróżnia przedsiębiorców wchodzących w skład społecznej klasy burżuazji od tych jej członków, których pozycja ekonomiczna przeważnie opiera się na dziedziczeniu pozycji klasowej.

3. PRZYDATNOŚĆ KONCEPCJI PRZEDSIĘBIORCY SCHUMPETERA DLA WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ NAD STRUKTURĄ SPOŁECZNĄ W POLSCE

We współczesnej socjologii polskiej, w obliczu dokonujących się przemian społecznych i gospodarczych, obecne są zagadnienia związane właśnie z przedsiębiorczością. Dokonana przez Schumpetera analiza odróżniająca funkcję przedsiębiorcy od pozycji klasowej może posłużyć do opisu struktury polskiego społeczeństwa. W ostatnich latach znacznie wzrosła w Polsce liczba ludzi określanych mianem przedsiębiorcy. Jeżeli za Schumpeterem przyjąć rozumienie przedsiębiorczości jako funkcji ekonomicznej i społecznej, ważnym dla badacza struktury społecznej staje się problem kierunków ruchliwości społecznej, różnych dróg dochodzenia do kapitalistycznej własności. Jedną z takich dróg jest nie związane ze spełnianiem funkcji przedsiębiorcy w rozumieniu Schumpetera tzw. uwłaszczanie się nomenklatury. Według J. Tittenbruna (1992: 142) polegało ono między innymi na zakładaniu na bazie przedsiębiorstw państwowych spółek z prywatnymi udziałowcami (członkami dyrekcji, sekretarzami partyjnymi, urzędnikami państwowymi, członkami ich rodzin itd.). Ten proces określa autor właśnie jako burżuazyjnienie członków klas kierowniczych, stanów partyjnych i państwowych. P. Strzałkowski (1994: 349), odwołując się do teorii Schumpetera i zgodnie z jego rozumieniem funkcji przedsiębiorcy, wskazuje na ludzi zajmujących się prywatną działalnością gospodarczą, związanych z postępem technologicznym. Szczególna sytuacja polskich fachowców, zdaniem autora, polegała nie tylko na ich twórczej działalności, ale wynikała również z faktu, że byli to ludzie nowi na scenie gospodarczej, a ich fachowość i strategiczne

znaczenie zapewniło im pewien stopień niezależności od administracji państwowej. Schumpeter rozróżnia między kapitalistycznymi przedsiębiorcami wchodzącymi w skład burżuazji, a pozostałymi członkami klasy burżuazji. W warunkach polskich, zwłaszcza w kontekście sposobów dochodzenia do kapitalistycznej własności, można rozróżniać między kapitalistycznymi przedsiębiorcami prowadzącymi wyłącznie prywatną działalność gospodarczą, a kapitalistami, którzy stali się właścicielami środków produkcji, które kiedyś z formalno-prawnego punktu widzenia stanowiły własność państwową. Według Strzałkowskiego kryzys gospodarczy w PRL-u powiększał przepaść technologiczną, co stworzyło pole działania dla prywatnych przedsiębiorców, zwłaszcza w dziedzinach zaawansowanych technologicznie. Będąc aktywnymi, innowacyjnymi uczestnikami życia gospodarczego odpowiadają oni wzorowi przedsiębiorcy stworzonemu przez Schumpetera. Nie mogą spełniać funkcji przedsiębiorców w rozumieniu Schumpetera ludzie, którzy stali się kapitalistycznymi właścicielami poprzez przejmowanie własności państwowej, w tym tzw. nomenklatura, jeżeli nie akceptują rynkowych, ekonomicznych zasad. Strzałkowski (1994: 351) wskazuje, że proces uwłaszczania nomenklatury realizowany jest przez tych urzędników, którzy na podstawie starych reguł gry zawłaszczają państwowe środki i nie dokonują osobistych inwestycji, jakich dokonywać muszą wszyscy inni podejmujący rynkową grę. Przykładem może być dyrektor, który nabywa tytuł do prywatnej własności państwowych środków produkcji nie płacąc za nie lub płacąc mniej niż wynosiłaby ich cena rynkowa. Nie ponosi on zatem lub ponosi niepełne osobiste ryzyko.

W teorii Schumpetera innowacyjna działalność gospodarcza może umożliwić przedsiębiorcy uzyskanie odpowiedniego zysku, odpowiedniej pozycji ekonomicznej i wejście do klasy burżuazji. W obrębie społecznej klasy burżuazji możliwe jest łączenie przez część jej członków kapitalistycznej pozycji ekonomicznej z funkcją przedsiębiorcy. S. Kozyr-Kowalski (1988: 528 - 529) w swojej ekonomiczno-socjologicznej teorii własności charakteryzuje kapitalistę nie tylko jako właściciela środków produkcji obsługiwanych pracą najemną, ale również jako właściciela własnej siły roboczej wykorzystywanej w osobistym kierowaniu swoim przedsiębiorstwem. Specyficzna siła robocza kapitalisty, określana także jako siła zarządzająca, może wpływać na zwiększenie aktywności i konkurencyjności ekonomicznych działań kapitalisty. Szczególnie widoczne jest to w przypadku kapitalisty przemysłowego, który może uzyskać nadzwyczajny zysk czyli gratisowe przyswojenie sobie różnicy między przeciętną, powszechną w danym momencie funkcjonowania struktury gospodarczej produktywnością pracy zatrudnionej w bezpośredniej produkcji, a wyższą produktywnością takiej pracy uzyskanej przez poszczególnego właściciela kapitału przemysłowego. Przyczynić się do tego mogą takie innowacyjne działania gospodarcze kapitalisty jak: zastosowanie nowych metod kooperacji prostej i podziału pracy bezpośrednio produkcyjnej, zastosowanie nowych maszyn, wprowadzenie wyższego poziomu intensyfikacji pracy, stosowanie maszyn i urządzeń przekształcających pracę prostą w pracę złożoną. Powyższe uwagi stanowią dopełnienie dokonanej przez Schumpetera charakterystyki ekonomicznego przywództwa właściwego dla funkcji przedsiębiorcy, zwłaszcza w procesach kierowania produkcją oraz potęgowania produktywności pracy pracowników najemnych.

Z punktu widzenia ekonomiczno-socjologicznej teorii własności szczególne znaczenie może mieć właśnie własna siła robocza przedsiębiorców scharakteryzowanych przez Schumpetera, która może wpływać na powodzenie przeprowadzanych przez nich innowacji gospodarczych. To właśnie ona odróżnia przedsiębiorców jako całość od rzemieślników, rolników, rentierów, wierzycieli czy kapitalistów rozumianych wyłącznie jako właściciele środków produkcji obsługiwanych cudzą pracą najemną. Wspomniany już P. Strzałkowski wskazuje na przedsiębiorców, fachowców związanych z postępem technologicznym jako odpowiadających we współczesnych warunkach polskich stworzonej przez Schumpetera charakterystyce przedsiębiorców. Na gruncie ekonomiczno-socjologicznej teorii własności pozwala to brać pod uwagę w charakterystyce tych przedsiębiorców takie składniki ich siły roboczej: wyższe wykształcenie specjalistyczne o charakterze technicznym, wykształcenie, doświadczenie czy kwalifikacje. W warunkach wysoko rozwiniętej gospodarki kapitalistycznej na spełnianie funkcji przedsiębiorcy w rozumieniu Schumpetera wpływać mogą takie składniki ekonomiczno-socjologicznie ujętej siły roboczej jak: wyższe wykształcenie specjalistyczne o wspomnianym wyżej charakterze technicznym, a także ekonomicznym i prawnym, szeroko pojęta edukacja siły roboczej w tym wychowanie i wykorzystywana w działalności przedsiębiorczej wiedza humanistyczna (Kozyr-Kowalski, 1988: 336, 540).

Według Schumpetera, o czym była już mowa, klasa burżuazji nie jest jednorodna. Również w ekonomiczno-socjologicznej teorii własności, Kozyr-Kowalski (1988: 602 - 614) odróżnia klasę burżuazji rentierskiej, czystych posiadaczy kapitału akcyjnego i kapitału przynoszącego procent, zwolnionych od wszelkiej pracy produkcyjnej lub nieprodukcyjnej od klas burżuazji kapitalistycznej, których członkowie wykonują prace pośrednio produkcyjną oraz związanych z nowoczesną własnością środków produkcji klas burżuazyjno-dyrygenckich, których członkami są tzw. menedżerowie, tacy pośredni pracownicy sfery produkcji i cyrkulacji, którzy są równocześnie właścicielami kapitału akcyjnego i kapitału przynoszącego procent. Schumpeter oddziela przedsiębiorców wchodzących w skład burżuazji od pozostałych jej członków, w mniejszym stopniu podejmujących ryzyko działań gospodarczych a sprawujących administrację na odziedziczonym obszarze. Wskazuje na proces biurokratyzacji gospodarki, zastępowania przedsiębiorców zespołem specjalistów. Ekonomiczno-socjologiczna teoria własności wskazuje na proces przerwania przez część, zwłaszcza wielkich kapitalistycznych właścicieli środków produkcji, prac i działań ekonomicznych niezbędnych do korzystania z obiektów swojej własności na barki specjalnego rodzaju pracowników najemnych, dyrygentów pracy produkcyjnej. Samodzielnie swoimi przedsiębiorstwami kierują jedynie drobno i średnio kapitalistyczni właściciele środków produkcji.

4. UWAGI KOŃCOWE

W teorii Schumpetera istnienie przedsiębiorców spełniających swoją specyficzną funkcję charakterystyczne jest dla rozwijającego się kapitali-

zmu. Natomiast w warunkach nowoczesnego kapitalizmu opartego na korporacjach funkcja przedsiębiorcy będzie zanikać, przedsiębiorców zastąpią specjaliści, biurokratyczna struktura gospodarcza. Zanik funkcji przedsiębiorcy może być zdaniem Schumpetera (1995: 208) doniosły dla rozkładu kapitalizmu. Społeczeństwo kapitalistyczne, które jest szczególnym przypadkiem społeczeństwa komercyjnego, jest bowiem określone przez strukturę instytucjonalną, na którą składają się tak istotne zarówno dla kapitalistów jak i przedsiębiorców elementy: prywatna własność środków produkcji, regulacja procesu produkcji w drodze prywatnych umów (albo prywatnego zarządzania czy prywatnej inicjatywy) oraz kreacja kredytu (polegająca na finansowaniu przedsiębiorstwa z kredytu bankowego, za pomocą pieniądza wyprodukowanego w tym celu). Rozkład tak pojętego kapitalizmu doprowadzić może do powstania społeczeństwa socjalistycznego, określonego przez Schumpetera jako struktura instytucjonalna, w której kontrola środków produkcji i samej produkcji spoczywa w ręku władzy centralnej, sprawy ekonomiczne społeczeństwa należą do sfery publicznej, a nie prywatnej. Schumpeter wskazuje także na niszczenie swoich ochronnych warstw przez system kapitalistyczny, godzenie między innymi w ekonomiczne podstawy egzystencji drobnego producenta czy handlowca, tworzenie krytycznego nastawienia intelektualnego wobec kapitalizmu (omówienie których przekracza ramy tego artykułu).

Zarówno kapitalizm i socjalizm charakteryzowane są przez Schumpetera w kategoriach ekonomicznych. Takie oryginalne podejście pozwala na ukazanie znaczenia funkcji przedsiębiorcy dla istnienia klasy burżuazji i całego systemu kapitalistycznego. Umożliwia także ukazanie zasadniczych ekonomicznych różnic między kapitalizmem a jego "prawdopodobnym następcą". T. Bottomore, autor wprowadzenia do kolejnego wydania dzieła Schumpetera, określa takie podejście do socjalizmu jako wąskie, abstrahujące od rozważania socjalizmu jako ruchu klasowego, dążącego do równości społecznej. Uważam jednak, że nie musi to świadczyć o ograniczości teorii Schumpetera w stosunku do innych teorii ekonomicznych i socjologicznych. W istocie bowiem jest on zainteresowany przede wszystkim ekonomiczną organizacją społeczeństwa kapitalistycznego czy też socjalistycznego. Schumpetera interesuje produktywność i ekonomiczna sprawność kapitalizmu oraz hipotetycznego socjalizmu.

LITERATURA

- Dahrendorf R., (1993), *Nowoczesny konflikt społeczny*, Czytelnik, Warszawa.
Kozyr-Kowalski S., (1979), *Klasy i stany*, PWN, Warszawa.
Kozyr-Kowalski S., (1988), *Struktura gospodarcza i formacja społeczna*, KiW, Warszawa.
Orzechowski M., (1984), *Polityka, władza, panowanie w teorii Maxa Webera*, PWN, Warszawa.
Schumpeter J. A., (1955), *Imperialism. Social Classes*, Meridian Books, New York.
Schumpeter J. A., (1960), *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa.
Schumpeter J. A., (1962), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper & Row, New York.

- Schumpeter J. A., (1995), *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, PWN, Warszawa.
- Strzałkowski P., (1994), *Polityczne i społeczne uwarunkowania przedsiębiorczości ekonomicznej*, w: W Morawski (red.), *Zmierzch socjalizmu państwowego*, PWN, Warszawa.
- Tittenbrun J., (1992), *Upadek socjalizmu realnego w Polsce*, Rebis, Poznań.
- Weber M., (1995), *Szkice z socjologii religii*, KiW, Warszawa.

ENTREPRENEUR IN THE JOSPH SCHUMPETER'S THEORY

S u m m a r y

The article attempts to present in a new way theory formulated by J. A. Schumpeter regarding the most important issues of capitalism: what is the function of an entrepreneur in the capitalistic economy?, what is possible social position of entrepreneurs?, what does make an entrepreneur distinct from a capitalist?, do entrepreneurs form a separate social class?.

In the Schumpeter's theory, the existence of entrepreneurs performing a unique social function is typical to the developing capitalism. However, in the contemporary capitalism with its large corporations, the entrepreneurial function will be decreasing. The entrepreneurs will be replaced by specialists and bureaucratic economic structures. This phenomenon can have substantial ramifications resulting eventually in collapse of capitalism. The capitalist society is a specific case of a commercial society. It is determined by a certain institutional structure. This structure consists of such important for both capitalists and entrepreneurs elements as: private ownership of factors of production, regulation of production process through private contracting and credit creation. The possible collapse of capitalism may lead to a socialist society, defined by Schumpeter as an institutional structure in which a central authority controls factors of production and production process itself.